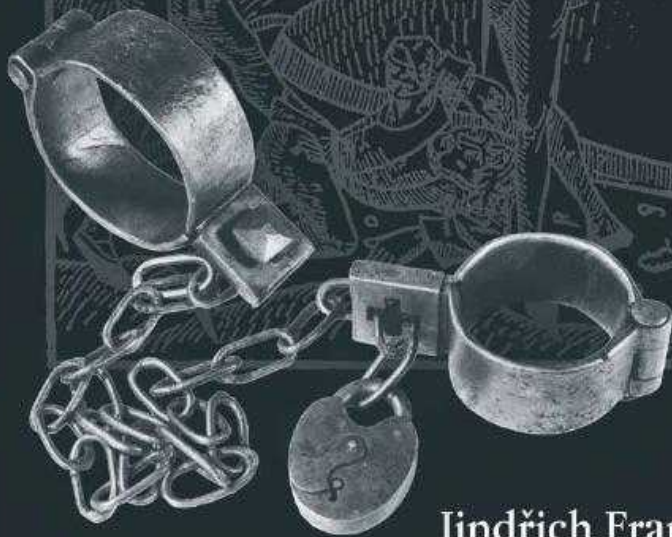

ZLOČIN A TREST

v Pardubicích
16.-18. století

Jindřich Francek

ZLOČIN A TREST

V PARDUBICÍCH
16.-18. STOLETÍ

Jindřich Francek

Ústí nad Orlicí 2011

© Jindřich Francek, 2011

ISBN 978-80-7405-134-0

OBSAH

Z DĚJIN MĚSTA A PANSTVÍ	7
Ve znamení zubří hlavy	7
Komorní panství a město	15
NA ZÁMKU A V PODZÁMČÍ.....	23
Správa panství.....	23
Městská samospráva.....	26
Soudnictví	29
Smolné knihy a jiné prameny	38
Kati a pohodní	43
Ve vězení a v mučírně.....	59
U pranýře a na popravišti.....	74
KRIMINALITA A JEJÍ POSTIH	90
Rouhání a kacírství	90
Čarodějnické procesy.....	94
Pronásledování romských kočovníků	101
Zbíhání poddaných.....	108
Vraždy.....	110
Infanticidium	113
Krádeže a loupeže.....	116
Pytláctví, krádeže ryb a včel	125
Žhářství.....	149
Falšování mince.....	153
Bigamie, cizoložství a jiné sexuální delikty.....	155

PARDUBICKÉ TRESTNÍ SOUDNICTVÍ V PRAMENECH.....	165
REGESTY A CITACE	226
PARDUBICKÉ TRESTNÍ SOUDNICTVÍ V LITERATUŘE	232
PRAMENY A LITERATURA	235
EDICE PRAMENŮ	235
LITERATURA	236
SOUPIS POUŽITÝCH ZKRATEK.....	245
SOUPIS ZOBRAZENÍ.....	246

Z DĚJIN MĚSTA A PANSTVÍ

Ve znamení zubří hlavy

Počátkem devadesátých let 15. století začal budovat svou východočeskou doménu Vilém z Pernštejna (1438-1521), která časem zaujímala oblast Orlických hor i úrodného Polabí. Tento moravský velmož se projevil jako prozíravý politik, finančník i ekonom, jenž těžil z panovnickovy přízně. Když pomohl Vladislavu Jagellonskému k uherské koruně, získal kromě pozemkového majetku doživotně úřad nejvyššího hofmistra českého království. Vilém z Pernštejna koupil v roce 1490 kunětickohorské panství a v červnu 1491 i malé pardubické panství, jež spojil v jeden celek. Přestože přestavoval hrad na Kunětické hoře, své centrum přesunul do nedalekých Pardubic a do té doby nevýznamné městečko změnil v rezidenční město. Vilém z Pernštejna neustále rozmnožoval a sceloval svůj pozemkový majetek a současně usiloval o jeho vzrůstající prosperitu. Jejím základem bylo zcela jistě rybníkářství, které rozvíjel v menších rozměrech již na Moravě. Jeho zásluhou vznikla na Pardubicku rozsáhlá rybníční soustava propojená umělými vodními kanály (Dvakačovický, Opatovický, Počápeleský). Podle Jana Dubravia, autora spisu o rybnících a rybníkářství, měl říci: *Odvážil bych se uzavřít sázku s kýmkoli z vás dát jako zástavu základ ne nepatrný - a to bych jistě neudělal, kdybych rybníky důkladně neznal a neprozkoumal - že tento zaplatí prodejem ryb dluh mnohem rychleji než tenhle senem, ječmenem a zeleninou. O tolik jsou příjmy z ryb větší než z ostatního hospodářství.*

Vraťme se však do Pardubic. Pernštejnovu volbu místa zdůvodňuje historik Petr Vorel především majetkoprávním aspektem. Zatímco jeho hrady ve východních Čechách byly součástí zastavených panství, tak původní pardubické panství koupil jako dědičné zboží. Staré panské sídlo zrekonstruoval v pozdněgotický jednopatrový čtyřkřídlý zámek, který odpovídal jeho společenskému postavení. Kolem něho byly navrženy mohutné zemní valy s nárožními rondely pro dělostřelectvo. Opevnění tvořila i vnější hradba se střílnami, před kterou se rozkládal široký vodní příkop. Na průčelí hlavní zámecké brány (Labské) byla umístěna reliéfní deska se zobrazením perňštejnské rodové pověsti (1511). Cesta do zámku vedla z města přes tzv. Příhrádek s dvěma branami a dlouhý dřevěný most.

Příhrádek sloužil jako hospodářské zázemí zámku (sklady, kanceláře, byty úředníků i vězení) a mohl plnit i obrannou funkci.

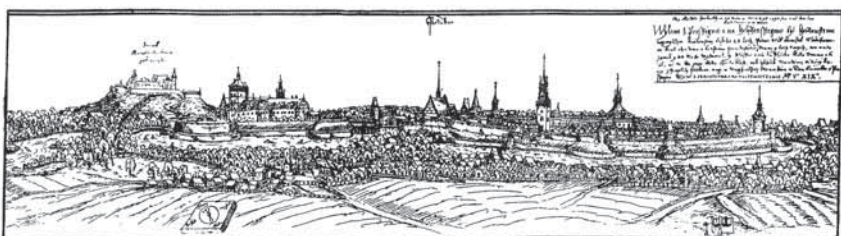
Pernštejnové usilovali o všestranný rozvoj svého rezidenčního města. Základem jeho právního postavení byla městská privilegia. Tyto listiny, ve kterých byla stanovena práva a povinnosti města vůči vrchnosti, měly značný význam, protože písemným zafixováním městských práv se vrchnost zbavovala možnosti do nich libovolně zasahovat. Řada pardubických privilegií začíná v roce 1498, kdy král Vladislav Jagellonský udělil městečku výroční trh. Další výroční trh povolil Pardubickým král Ludvík Jagellonský (1524) a obyvatelé Dlouhého (Zeleného) Předměstí získali povolení koňského a následně výročního trhu od Ferdinanda I. (1533).

V prvních letech 16. století došlo k vybudování nového opevnění, které tvořily valy, příkopy, hradby a nárožní rondely. Vstup do Pardubic od západu umožňovala Pražská brána, které se podle zbarvení měděné krytiny později říkalo a říká dodnes Zelená. Skládala se ze dvou objektů, nízké brány a věže. Druhý vstup do města střežila na východě Bílá brána, která zabezpečovala přemostění Chrudimky. Sedlářská brána v Labské ulici vedla k dřívějšímu mostu přes Labe a směřovala k Hradci Králové. Okolo města se rozrostla předměstí, a to zejména západním směrem. Toto Zelené předměstí mělo na konci dnešní třídy Míru Horskou bránu. Po jejím průchodu se cesta větvila dvěma směry, rovně k Přelouči a Kutné Hoře, doleva pak k Chrudimi. Na východním konci předměstí stávala Chrudimská brána.

Podle urbáře z roku 1506 mělo vnitřní město 69 domů včetně několika domů před Bílou bránou, které se k němu rovněž počítaly. Na Zeleném Předměstí bylo tehdy evidováno 22 usedlostí. Počet těchto objektů se ovšem rychle měnil. Ještě v letech 1506-1507 přibýlo ve městě patnáct nových domů (celkem 84) a pětapadesát předměstských. Výstavbu města krátkodobě přerušil velký požár v druhé polovině roku 1507, který sice zničil řadu dřevěných objektů, avšak na druhé straně poskytl v rámci stavební obnovy příležitost k vytvoření jednotné architektonické podoby Pardubic. Novou výstavbu prováděla pernštejnská stavební huť, ve které pracovali stavitelé podle pokynů Viléma z Pernštejna. Nové kamenné domy se stavěly sice v duchu pozdní gotiky, do které již pronikaly renesanční prvky. Z veřejných staveb si všimněme především kostelů. Farní chrám Zvěstování P. Marie byl po požáru obnoven a nově se stavěl pernštejnský pohřební kostel sv. Bartoloměje s klášteřem minoritů i kostel sv. Jana Křtitele se špitálem na předměstí, obklopený hřbitovem. Velkorysou

výstavbu a rozvoj Pardubic zachytil městský písař Burian v oslavné básni na Viléma z Pernštejna z roku 1515, která je zapsána v nejstarší městské knize (1515-1582). Vrchnostenský záměr o vybudování rezidenčního města podle Petra Vorla potlačil *tržní funkci náměstí, které bylo tehdy zdánlivě nelogicky koncipováno bez tzv. „podloubí“, typického architektonického pruhu středověkých a raně novověkých měst. Ve snaze dokončit výstavbu hlavního průtahu městem (od brány přes rynek k zámku) byly přednostně stavěny čelní stěny a štíty domů. Tím docházelo ke zdánlivě nelogickému popření obytné i ekonomické funkce městského domu. Z hlediska koncepce rezidenčního města to však byl postup zcela přirozený. Vrchnosti záleželo především na dojmu, jakým město působilo na příchozí, k čemuž bohatě dočasně posloužila samotná čelní stěna jako „kulisa“ domu, dokončovaného pak v jeho zadních traktech ještě řadu let.*

Neobvykle rychlou obnovu města doprovázela změna struktury obyvatelstva, protože sem směřovali jak lidé z pernštejnských, tak i okolních královských měst. Již před požárem povolil král Vladislav Jagellonský v květnu 1507 pardubickým měšťanům vybírat mýto od projíždějících s tím, že za tuto výsadu budou povinni udržovat cesty a mosty. V privilegii čteme: *aby každý, kdož by skrz město Pardubice aneb okolo přes most Labský a jiné mosty jeli a pracovali, mejto aneboližto clo z těch ze všech věcí dávali a platiti povinni byli bez vši odpornosti; totižto z vozův kupeckých a formanských, z koní, z nákladův, kteréž na jarmarky vezou, jako z vína, soli, z koží, medu, oleje, herynkův i z jiného slaného zboží a z vořechův i ze všech jiných nákladův a dobytkův, tak a tím obyčejem jako v výš psaném městě Chrudimi a v jiných městech království českého dávají.* Pro stabilizaci obyvatel bylo důležité, že se Vilém z Pernštejna vzdal v srpnu 1509 odúmrti a stanovil, že mohou se svým nemovitým i movitým majetkem volně disponovat v rámci hranic panství. Vzápětí, tedy v září 1509 proměnil pardubickým měšťanům tělesnou robotu a jiné povinnosti v peněžitý plat, postoupil jim právo vybírat clo na Labském mostě, pronajal některé své pozemky a stanovil

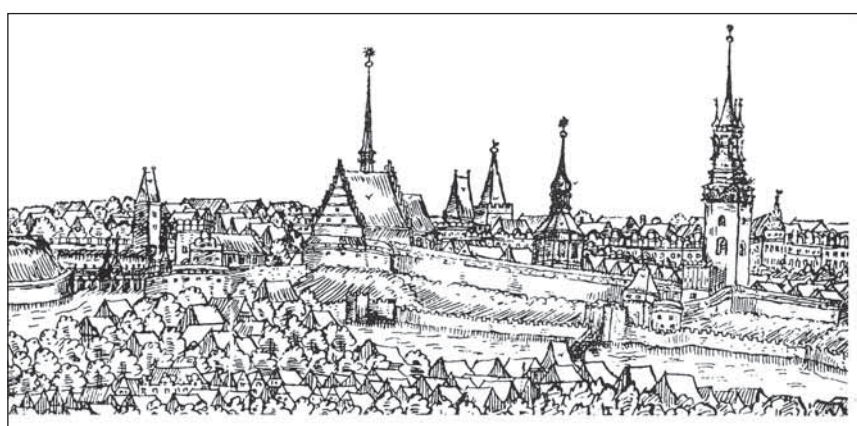

Jan Willenberg: Pardubice v roce 1602, celkový pohled

další výsady v jejich prospěch (prominutí tržného a jarmarečného, pořádek při chytání ryb). O postoupení vrchnostenských pravomocí městské radě se zmíníme na jiném místě. S Pernštejnovým jménem jsou spojeny i počátky rozvoje řemeslné výroby. V městském zřízení z roku 1512 se uvádějí cechy řezníků, pekařů, sladovníků, soukeníků a ševců. Zatímco řezníci získali svůj cechovní řád v roce 1510, ševci jej obdrželi v roce 1515 a v roce 1518 i krejčí a postřihači.

Vilém z Pernštejna měl s Johankou z Liblic († 1515) tři děti: Bohunku (1485-1549), Jana (1487-1548) a Vojtěcha (1490-1534). Poslední z nich se oženil nejprve s Markétou z Postupic († 1515), avšak jejich syn Ludvík zemřel roku 1526. Druhou manželkou Vojtěcha z Pernštejna byla Johanka z Vartenberka († 1536), která se stala matkou tří dcer. Zestárlý a nemocný Vilém z Pernštejna postoupil o své vůli Vojtěchovi úřad nejvyššího hofmistra (1514) a přestože s touto výměnou panovník souhlasil, vyvolal u některých významných šlechticů jisté rozpaky. Nicméně zvykli si. Mladý pan hofmistr vykonával svůj úřad do roku 1523, kdy král Ludvík Jagellonský změnil zemskou vládu. Vojtěch z Pernštejna si uchoval svůj politický kredit, a tak nepřekvapí, že byl jako jeden z nejbohatších šlechticů považován za kandidáta na český trůn po úmrtí krále Ludvíka. Taková volba by byla nepochybně nejistá, což Pernštejn dobře věděl. Z toho důvodu se nakonec postavil na stranu Ferdinanda Habsburského. Přízeň nového panovníka mu přinesla znovu post nejvyššího hofmistra českého království.

Vojtěch z Pernštejna převzal zděděné statky v Čechách, které v otcových stopách systematicky rozšiřoval (Chlumeck nad Cidlinou, Nové Město nad Metují, Náchod, zastavené komorní panství Kolín aj.). Značnou pozornost věnoval svému pardubickému sídlu, jehož severní a východní křídlo bylo zvýšeno o druhé patro. Hlavní zámecký portál oslavující perňštejnský rod, pochází sice z Vojtěchovy éry, k jeho osazení došlo až v roce 1541. Mimořádnou hodnotu má ovšem renesanční výzdoba zámeckých sálů z počátku třicátých let, která představuje *jednotlivý soubor, vytvořený dílnou či skupinou umělců, která přinesla do českého prostředí projevy renesančního umění, v takovém měřítku a formě dosud neznámé (iluzivní architektonické konstrukce s propracovanou perspektivou, úloha světla v prostoru, ženský akt apod.)*. V této souvislosti vyniká postava *objednavatele Vojtěcha z Pernštejna, neboť program malířské výzdoby určoval on. Vyjadřoval jeho osobní cítění a zálibu, vkus a rozhled v soudobém dění*. Renesanční malby z první třetiny 16. století zdobí i kostel sv. Bartoloměje.

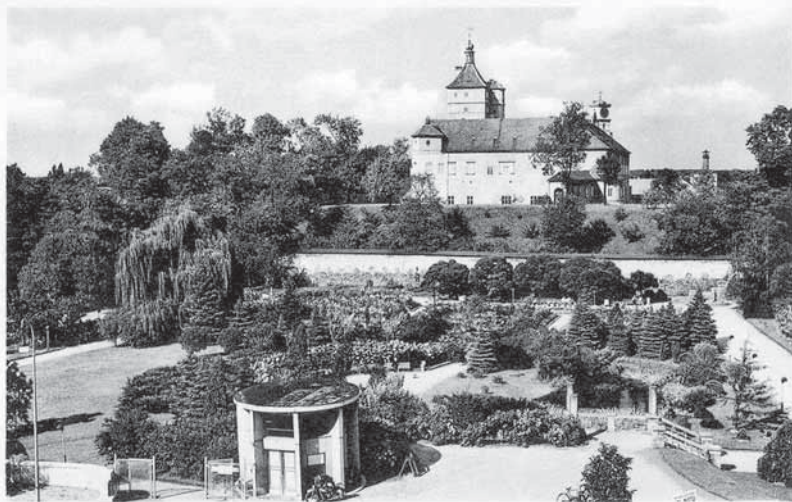
Jan Willenberg: Pardubice v roce 1602, detail

Karel Sakař: Pardubický zámek dnes

Pardubice v roce 1722

Západní křídlo pardubického zámku, v popředí Tyršovy sady ve čtyřicátých letech 20. stol.

Za zmínku stojí, že zobrazení českého svätce sv. Vojtěcha bylo objeveno a restaurováno až v roce 1997. Chrám vystavěli Pernštejnové jako pohřebiště svého rodu. V presbyteriu je nepřehlédnutelná pískovcová tumba, kterou zakrývá mramorový náhrobní kámen s postavou Vojtěcha z Pernštejna. Tento šlechtic podporoval výstavbu a hospodářský rozvoj Pardubic, o čemž svědčí mimo jiné i nové cechovní řády vydané pro místní řemeslníky. Zasáhl i do církevní správy tím, že minority přesunul ke kostelu Zvěstování P. Marie a kostel sv. Bartoloměje se stal farním (1532). Navíc rozšířil katastr města, když mu postoupil dvě vesnice, a sice Bukovinu a Lhotku.

Vzhledem k tomu, že Vojtěch z Pernštejna zemřel bez mužského potomka, dědictví se ujal jeho starší bratr Jan, který spravoval rodové statky na Moravě, kde byl po několik let i zemským hejtmanem. Jan z Pernštejna se ženíl třikrát, nejprve s Annou z Postupic († 1526), poté s Hedvikou z Šelmerberka († 1535) a nakonec s Magdalenou z Ormosdu († 1556). Z jeho dětí nás bude zajímat pouze syn Jaroslav (1528-1560). Jan z Pernštejna soustředil ve svých rukou obrovský majetek, avšak nenašel společnou řeč s panovníkem Ferdinandem Habsburským a postavil se na přelomu třicátých a čtyřicátých let do čela stavovské opozice. O jeho vztahu k českému králi výstižně poznamenal Petr Vorel ve své perňštejnské monografii, že mezi oběma *panovalo neustálé napětí a nedůvěra. K zásadním střetům mezi nimi však nikdy nedošlo.* Jan z Pernštejna se připojil k stavovskému odboji (1547-1548) až v poslední chvíli. Po jeho porážce ale zprostředkoval kompromisní řešení konfliktu, a tak represe citelně postihly jen královská města. Přestože byl Jan z Pernštejna nejbohatší český šlechtic, potýkal se s narůstajícími dluhy a finanční problémy řešil prodejem některých svých panství.

Koncem března 1538 Pardubice znovu katastrofálně vyhořely a oheň nezničil jen několik domů. Jan z Pernštejna usiloval o rychlou obnovu města, proto mu poskytl stavební materiál, potřebné finance i hospodářské úlevy. Navíc mu postoupil přilehlou vesnici Přerov. Pardubice změnily svou tvář a stavitel Jiřík Olomoucký z nich vytvořil renesanční skvost. Je přirozené, že v průběhu rozsáhlé přestavby docházelo ke koncepčním konfliktům, což je zřejmé z Pernštejnova kritického dopisu, ve kterém zdůraznil potřebu jednotné výstavby: *Stavení, kteráž jest jeden každý z vás po vyhoření města Pardubic dělal, některá sem sám na oko viděl a o některých zprávu mám, aby velmi pořádně od vás stavěti se mělo, toho u sebe nenacházím, a zvláště při krovích i některým zedním díle, nad čímž i těžkost nesu. Poněvadž*

vám k tomu stavení znamenitú pomoc sem učinil a činím, také bych tomu rád byl, aby stavení vaše ne ku potupě, ale ku pochvle u lidí bylo. Ale což jest již postaveno, což k nápravě přivedeno býti nemůž, to při tom zůstaň, a což by mohlo býti, to k nápravě přivedeno ať jest. Však na další čas abych měl potřeby vám dávati k tomu stavení na takový způsob, aby každý podle své hlavy stavěti jměl, a zvláště při svrchních pokojích, předcích i štítích, kdež se jest každého domu o jedny pokoje povýšilo, toho bych se nerad dopustil, neb při tom bych jiného nepoznal než obyčdu města. A protož, poněvadž já mistra Jiříka, svého mistra mám, již já jemu poroučím, aby k takovému stavení dohlídal a každému vyměřil, co a jak byste ty pokoje svrchní, předky i štíty stavěti jměli, a na jaře ti předkové a štítové, aby se předsevzali k stavení, nechaje jiného; a to míti chci, bez uvážení a vyměření jeho žádný aby nic nezačínal. Pakli by kdo mimo vůli mou a mimo mé svrchu vám oznámení co takového předsevzal, toho bych žádnému trpěti nemohl. Současně vyzval pardubické měšťany, aby hospodárněji využívali stavební materiál, který od něho dostali zdarma. Charakteristická byla především plastická renesanční ostění a portály z červené pálené hlíny (terakoty) i obloučkové štíty dvoupatrových domů. Kromě výstavby obytných domů a veřejných objektů pokračovaly stavební úpravy zámku včetně jeho malířské výzdoby.

Velkorysá obnova rezidenčního města vešla do obecného povědomí. Když psal v 17. století Pavel Stránský knihu *O českém státě*, uvedl v ní, že ke královským statkům na Chrudimsku patří *Kunětická hora, tvrz položená na hoře a z výšky sblížejší na rovinu, jež se tu dole na všechny strany rozestírá, a rovněž Pardubice, hrad nad Labem se skvělým městečkem, jež po požáru z roku 1507 bylo pečlivěji znovu vybudováno a péčí Viléma z Pernštejna výborně opevněno, takže příslovím říkáme: „Skví se jako Pardubice.“ Panství to opravdu není nehodno krále půvabem svých lesů, velmi vhodných pro lov i čižbu, a svých rybníků, jichž tu je ke čtyřem stům, výborných pro výnosné a zároveň kratochvilné rybaření.*

Po smrti Jana z Pernštejna si rozdělili dědictví v padesátých letech jeho tři synové, Jaroslav, Vratislav (1530-1582) a Vojtěch (1532-1561). Zatímco poslední z nich nechtěl být urozeným sluhou a raději se pokoušel o správu rodových statků, Jaroslav a Vratislav působili na panovníkově dvoře, vedli nákladný život, prohlubovali finanční krizi a pokračovali ve výprodeji svých statků. Jaroslav z Pernštejna držel pardubické a potštejské panství, která řídil převážně prostřednictvím svých úředníků. V roce 1552 se oženil s Alžbětou Thurzovou z Bethlenfalvy, dcerou své macechy Magdaleny z Ormosdu. Jejich manželství zůstalo však bezdětné. Jaroslavovy dluhy

nadále rostly, a tak již koncem padesátých let projednával s Ferdinandem Habsburským možnost prodeje pardubického panství. Panovník je koupil v roce 1560 pro svého syna Maxmiliána za 400 000 kop grošů míšeňských, které však šly na umoření dluhů. V květnu 1560 propustil Jaroslav z Pernštejna Pardubické z poddanosti a rozloučil se s nimi slovy: *Lidé poddaní mí na panství pardubském a kunětickohorském, věrní milí! Bez pochyby, že jste zaslechnouti mohli, jaká jest se smlouva a trh o panství pardubské a kunětickohorské se vším jich příslušenstvím stala. I poněvadž týchž panství postoupení býti má, z té příčiny já vás z člověčenství a povinnosti, kterou jste mi zavázáni byli, tímto listem propouštím. A že jste na mne laskavi byli a ke mně se ve všem poddaně a poslušně, jak věrným poddaným náleží, chovali, vám z toho velice děkuji, vinšujíc, aby vám dále Pán Bůh všemohoucí dáti ráčil své svaté požehnání.*

Komorní panství a město

Od roku 1560 spravovala pardubické panství jménem panovníka Česká komora, která měla prvořadý zájem o jeho prosperitu. Podle urbáře z roku 1563 je tvořily obce včetně sedmi měst a městeček (Pardubice, Bohdaneč, Dašice, Holice, Přelouč, Sezemice, Týnec nad Labem), rozdělené do čtyřiaadvaceti rychet:

Rychta:	Města a vsi:
sezemická	Sezemice, Počáply, Choteč, Lány u Dašic, Malé a Velké Koloděje, Kladina, Lukovna, Zminný, Časy
dřítečská	Dříteč, Rokytno, Dražkov, Bukovina, Borek, Újezd, Bohumileč, Vysoká
býštská	Býšť, Nízký Chvojenec, Vysoké Chvojno
bělečská	Běleč, Hoděšovice, Albrechtice, Štěpánovsko, Nová Ves na Království, Malé Bělečko, Poběžovice
holická	Holice
ředická	Ředice
ostřetínská	Ostřetín, Veliny, Vlčkovice, Litětiny
rovenšská	Roveň, Čeradice
dašická	Dašice, Hečany, Komárov, Prachovice, Kostěnice, Hostovice, Úhřetická Lhota
moravanská	Moravany, Platěnice, Turov, Slepovice, Bělešovice

pardubická	Pardubičky, Drozdice, Černá za Bory, Žižín, Mnětice, Nemošice, Blato
tuněchodská	Tuněchody, Ostřešany
jesenčanská	Jesenčany, Dražkovice, Stolany
jezbořická	Jezbořice, Barchov, Bezděkov, Lány na Důlku, Krchleby, Srnojedy, Opočeň, Opočíněk
přeloučská	Přelouč, Mokošín, Lhotka, Škudly, Kozašice, Jankovice
týnecká	Týnec nad Labem, Kojice, Krakovany, Uhlířská Lhota, Selmice, Chrčice
břežská	Břehy, Semín, Sopřeč, Žáravice, Vlčí Habřina, Lohenice
živanická	Živanice, Přelovice, Bukovka, Habřinka, Rohovládova Bělá, Vyšehněvice, Neratov
bohdanečská	Bohdaneč, Černá u Bohdanče, Lhotka a Blatník, Pravy, Malé a Velké Kasalice, Voleč
ždánická	Ždánice, Dolany, Rohoznice, Křičeň
osická	Osice, Osičky, Dobřenice, Polizy, Hubenice, Roudnice, Lhota pod Libčany
libišanská	Libišany, Opatovice, Pohřebačka, Podůlšany
hradištská	Hradiště, Brozany, Hrobice, Němčice, Kunětice, Srch, Stéblová, Pohránov, Hrádek
rosická	Rosice, Trnová, Doubravice, Ohrazenice, Svítkov, Mateřov, Třebosice, Popkovice

V dalších letech se územní rozloha tohoto největšího komorního panství příliš nezměnila. Dodejme, že tereziánský katastr eviduje v 18. století 130 lokalit.

V ekonomické oblasti se hledaly nové zdroje zisku, zvláště když Maxmilián II. postoupil výnos panství na úhrady půjčky augsburské rodině bankéřů Fuggerů (1568). Přestože mělo pardubické rybníkářství již svou zlatou éru za sebou, nadále si udržovalo své postavení. O slovo se hlásilo perspektivní pivovarnictví a zvolna stoupal počet vrchnostenských dvorů. Za zmínku stojí, že se původní kladrubský dvůr s tradičním chovem koní změnil v císařský hřebčín (1579) spravovaný přímo komorou. Současně došlo k postupnému obnovení naturální renty i robotních povinností.

Vzhledem k tomu, že se stal zámek sídlem správy panství i občasným místem pobytu panovníka a jeho dvora, přistoupila Česká komora k jeho finančně náročné rekonstrukci, kterou řídil v letech 1574-1579 italský stavitel v císařských službách Ulrico Aostalli de Sala. Jižní a západní křídlo zvýšil o patro s novými prostory zkrášlenými kazetovými stropy a dokončení se dočkalo arkádové nádvoří. V druhém patře severního křídla vznikl velký reprezentační sál, později přibylo nové prostorné hlavní schodiště, renesanční štítý a fasádu ozdobilo sgrafito.

Po odchodu Pernštejnů skončilo jejich regulování městského života a *s uvědomováním si své hospodářské síly rostlo i sebevědomí měšťanů. Už to nebyli bývalí sedláci, které Pernštejnové v zájmu své reprezentace přinutili změnit styl a způsob života. Město se v mnoha směrech osamostatnilo a změny ve správě panství související s jeho převodem do majetku panovníka, tento proces dovršily.* Výsady získané od Pernštejnů si nechávali Pardubičtí potvrdit českými panovníky (Maxmilián II. - 1570, Rudolf II. - 1585, Matyáš II. - 1612, Ferdinand II. - 1628, Ferdinand III. - 1638, Leopold I. - 1662, Karel VI. - 1725, Marie Terezie - 1772, Josef II. - 1783, František II. - 1794).

Zatímco v druhé polovině 16. století zaznamenáváme úpadek pardubických soukeníků, zcela opačný trend zjišťujeme u řezníků. Ti využívali polského dobytkařského tranzitu přes Pardubicko, skupovali voly a čile obchodovali s hovězím masem. Struktura řemeslné výroby se podstatně nezměnila a v roce 1570 potvrdil Maxmilián II. místním cechům jejich privilegia.

Pardubice byly v druhé polovině 16. století převážně protestantské. Připomeňme, že při výběru nového faráře mívala poslední slovo městská rada podporovaná v tomto směru vrchnostenskými hejtmany, kteří patřili rovněž k nekatolíkům. Konšelé museli několikrát ustoupit nátlaku pražského arcibiskupa, avšak s katolickým farářem se nesžili. Situace se nezměnila příchodem katolického hejtmana Šebestiána Rejšvického z Freifeldu (1616-1618) ani znovuobnovením minoritského kláštera při kostele Zvěstování Panny Marie (1616). Představitelé města i měšťané nadále bojkotovali rekatolizační úsilí, což se projevilo třeba v roce 1617 při procesí o slavnosti Božího těla. Hejtman Rejšvický v červenci 1617 napsal, že *krom obecného lidu žádné, jak primas a purkmistr a jiní radní se neukázali, než někteří z voken jako sysel z díry (račte odpustiti), ani klobouku z hlavy nesmeknouc, vykukali. Nad čímž lid přespolní, kterejch se mnoho set k té slavnosti najíti dalo, horlivě na to naříkali, že jsouce ony osoby přední sobě tak lehce toho Božího svátku váží a příklad zlej lidu sprostému na sobě dávají.*

Těž také v páteční den ne pokoutně, ale zjevně maso žerou, jedni druhým posílají, a to všecko natruc nám lidem katolickejm. Navíc v tomto roce přepadli nekatolíci kostel sv. Bartoloměje a pokusili se o obnovení protestantských obřadů. Když se vracel císař Matyáš z pražské korunovace Ferdinanda II., přijal 1. prosince 1617 v Pardubicích deputaci broumovských měšťanů a nařídil jim uzavřít luteránský kostel vystavěný proti vůli tamějšího opata. Toto rozhodnutí omezující náboženskou svobodu se stalo jedním z podnětů stavovského povstání, na němž se aktivně podíleli bývalý pardubický hejtman Albrecht Pfefferkorn z Ottopachu i fořtmistr Ehrenfrid Berbisdorf z Berbisdorfu. Zatímco první z nich byl posmrtně dán do klatby a odsouzen ke ztrátě majetku, Berbisdorf opustil Čechy s Fridrichem Falckým a v nepřítomnosti jej odsoudili ke ztrátě hrdla, cti i statků a jeho jméno bylo přibito na šibenici. Stavovského povstání se zúčastnil jako velitel stavovského vojska i pardubický hejtman Břeněk Ježovský z Lub, který byl přijat na milost, avšak přišel o dvě třetiny majetku i o hejtmanskou funkci.

Třicetiletá válka byla příčinou všestranné stagnace pardubického komorního panství. Josef Sakař ve své monografii píše: *Poněvadž byly Pardubice pokládány za hlavní pevnost českého východu, vtáhlo jménem císaře do našeho města krátce po vítězství bělohorském vojsko saské z pluku knížete Julia Jindřicha Saskolauenského. Obsadivši brány a všecka místa důležitější, pobýlo tu do roku 1622.* Měšťany sužovaly průtahy (durchcuky), tzv. mustrování nováčků i ubytování (kvartýrování) vojáků, jejich násilnosti na civilním obyvatelstvu i odvádění mimořádných kontribucí. Připočteme-li k tomu i rekatolizační úsilí, není divu, že někteří raději opustili své domovy. Přestože císař osvobodil v březnu 1635 Pardubice od kvartýrování vojska, město se útrap nezbavilo. V květnu 1639 se dozvěděl hejtman, že do města přijde k zabezpečení jeho ochrany šest desítek vojáků. Obratem sdělil české komoře, že je třeba najít prostředky k jejich obživě, protože s pardubickými měšťany se nedá počítat pro jejich chudobu.

V té době se očekával útok švédské armády. Velitel pevnosti dal strhnout mosty přes Labe, spálit a zbourat 89 domů na Zeleném Předměstí a několik dalších objektů. Získaný materiál posloužil pro stavbu opevnění. Švédové marně obléhali v červnu Pardubice, a tak alespoň plenili jejich okolí. Měšťané se podle jedné vojenské relace z května 1640 chovali jako věrní císařští poddaní a přičinili se o zdokonalení městského i zámeckého opevnění. V následujících letech se podíleli na výkonu stráží, pracovali nadále na fortifikacích, svázeli z městských lesů dříví na palisády i k jiným

účelům a s císařským vojskem žili neustále v konfliktním společenství. Jeho jednotky ve městě nepřetržitě *ložirovaly* a navíc zde bylo zřízeno vojenské proviantní skladiště. V červnu 1643 neuspěl u Pardubic ani generál Torstenson. Další, mnohem silnější útok švédské armády se uskutečnil v říjnu 1645 a město znovu odolalo, ovšem za cenu značných hmotných i lidských ztrát. Když švédští vojáci směřovali k Hradci Králové, vypálili cestou Sezemice, Holice i hrad na Kunětické hoře.

Přestože se vizitátor pardubického panství Jindřich Kustoš ze Zubřího domníval v polovině 17. století, že by se toto dominium mohlo stát brzy *rájem světa*, obnova hospodářského života byla složitá a trvala řadu let. Soupis poddaných podle víry (1651) uvádí, že na panství žilo 8353 lidí. Tento počet ovšem není přesný, protože se v něm neevidovaly děti předzपovědního věku a nebyli zaznamenáni duchovní, Židé ani vojáci. Česká komora usilovala o rozšíření vrchnostenského podnikání. V roce 1650 vznikl na zámku pivovar a vodní příkop využívala od roku 1663 papírna a koželužna, později i tříselna. Papírna i koželužna se potýkaly od svých počátků s technickými problémy a byly později přemístěny do Semína. Takřka současně se uvažovalo o splavnění Labe i o založení lososnice u Opatovic nad Labem.

Nedostatek pracovních sil se projevil v souvislosti s rozvojem režijního hospodaření velkostatku, se řešil znevolněním poddaných, tedy omezením jejich osobní svobody a podřízením vůli vrchnostenských úředníků. Vedle toho byli poddaní povinni odvádět rentu v naturáliích a penězích. K tomu se připojovala celá řada mimořádných dávek. Podstatným omezením rozvoje zemědělské výroby byla jistě i monopolizace dominikálního trhu, jakož i předkupní právo vrchnosti na výrobky poddanských hospodářství, pochopitelně za ceny, které diktovala sama. Její snaha o maximální zisk měla ovšem své hranice, poněvadž nebylo možné poddané vyčerpat pracovně a hospodářsky tak, aby nemohli dále existovat. Současně zvyšoval své požadavky stát, který potřeboval stále více a více peněz. Tíha kontribucí spočívala na bedrech poddaných, neboť základní byla daň z poddanské půdy, kdežto vrchnostenské pozemky byly od daní osvobozeny. O své se hlásila i církev.

Novým poměrům se poddaní podle svých možností bránili. Jejich odboj vyvrcholil rozsáhlým povstáním v roce 1680. Vše začalo na podzim předcházejícího roku, kdy do Prahy přijel se svým dvorem císař Leopold I. z obavy před šířícím se morem. Poddaní se domnívali, že se jich spravedlivý panovník zastane, proto mu adresovali četné stížnosti, ve kterých se

dovolovali starých práv i zvyklostí a usilovali o snížení roboty. Reakcí na petiční vlnu byl mandát z 22. března 1680, který zakazoval obracet se přímo na císaře se stížnostmi a nařizoval, aby je posílali nejprve krajským hejtmanům. Navíc císař zrušil všechna privilegia, pokud je po bělohorské porážce nepotvrdily nové katolické vrchnosti. Výsledkem povstání byl první robotní patent, který císař podepsal na pardubickém zámku 28. června. Podle místa vydání se mu říká i *pardubická pragmatika*. Tento patent stanovil maximální robotní povinnosti na tři dny v týdnu, zakazoval jejich konání o nedělích a svátcích. To ovšem neplatilo v době sezónních prací a přírodních katastrof. Lze říci, že vlastně kodifikoval současný stav a mnoho nového poddaným nepřinesl. Vzhledem k tomu, že šlechtě přece jen určoval jisté mantinely, považujeme jej za sociální kompromis a jeho význam spatřujeme především v tom, že zahájil zásahy státu do poddanských poměrů. Protestní hnutí nevolníků pokračovalo i v 18. století. Nové robotní patenty císaře Karla VI. z let 1717 a 1738 potvrdily dosavadní praxi, kterou doplnily jen dílčími úpravami, např. stanovením maximální délky denní roboty (10 hodin) a postupu při podávání stížností.

Po třicetileté válce zůstaly Pardubice nadále centrem rozlehlého komorního panství, avšak svým významem nepřekročily jeho hranice. Provinciální ráz města nezměnily ani občasně návštěvy panovníků. Zámek sloužil v 17.-18. století vrchnostenským úředníkům a byl využíván i ke komerčním účelům, jak ukazují plány objektu z roku 1726. Na jeho stavební úpravě se ve dvacátých letech 18. století podílel císařský architekt František Maxmilián Kaňka (1674-1766), který vybudoval v přízemí severního křídla při pravé straně průjezdu velký sál ozdobený v klenbách reliéfy Práce, Oddanosti, Spořivosti a Spravedlnosti.

Půdorys města v hradbách byl v podstatě stejný jako v předbělohorské době. Podle výzkumu Františka Šebka zde stálo v roce 1651 celkem 110 domů, jejichž poválečná obnova trvala řadu let. Zvolna pokračovala v druhé polovině 17. století i zástavba obou zdevastovaných předměstí. V období raného novověku měly Pardubice vcelku stabilní rozměr, neboť v roce 1538 bylo evidováno 225 domů a v tereziánském katastru 238. V druhé polovině 17. století vstoupilo do města baroko, které se projevilo nejprve v úpravě fasád a štítů měšťanských domů. Na náměstí vyrostl sloup se sochou Panny Marie a kostely získaly barokní interiér. Výrazem příklonu obyvatelstva ke katolictví byla nepochybně i stavba nového kostela. Na Bílém Předměstí v prostoru Vystrkova (dnes U kostelíčka)

došlo roku 1710 na místě dřívější dřevěné kaple k vybudování poutního kostela Sedmibolestné Panny Marie nákladem zámožného měšťana Jakuba Antonína Štrosse. Obnoven byl i klášter minoritů u kostela Zvěstování Panny Marie, který fungoval až do josefínské doby. Při klášteře působila čtyřtřídní latinská škola, jež navázala na dřívější luteránské gymnázium z pernštejnské éry. Přestože měla od roku 1738 již šest tříd, změnila se v rámci tereziánských reforem v hlavní školu (1778).

Válečné události postihly Pardubice v průběhu slezských válek, kdy se bojovalo o rakouské dědictví po nástupu Marie Terezie na královský trůn. Od prosince 1741 do července 1742 okupovali město Prusové a podruhé přišli v roce 1744. Tehdy došlo ke značným hmotným ztrátám. Následně bylo zesíleno zámecké i městské opevnění, opět na úkor předměstských obydlí. Současně se po sedmileté válce (1756-1763) uvažovalo o proměně Pardubic v pevnost. K tomu však nedošlo, protože zřízením pevností v Hradci Králové a Josefově poklesl strategický význam komorního města.

Demografickou a sociální strukturu města zobrazují především statistické prameny. Prvním z nich je soupis poddaných podle víry z roku 1651, který, jak již víme, nezaznamenal veškeré obyvatelstvo. František Šebek po vytěžení jeho údajů a srovnání s urbářem (1651) napsal: *Sečteme-li 857 evidovaných lidí nad 10 let, odhadnutých 200 dětí předzporovědního věku, 20 duchovních a jejich služebného personálu, 60 Židů, dostaneme 1 137 osob. Uvážíme-li dále, že evidenci mohlo uniknout několik občanů, kteří v době pořizování soupisu pobývali krátkodobě mimo domov, že zde nejsou ve městě se případně zdržující tuláci, „padlé ženy“ a podobně, a doplníme-li náš propoččet odhadem o tuto skupinku, můžeme stanovit počet obyvatel Pardubic k roku 1651 nejvýše na 1 200 osob, jistě ne více než 1 250.* Ve městě uvnitř hradeb žilo tehdy 758 lidí. K podobným závěrům dospěla i historička Jana Poddaná, která se zabývala spíše sociální problematikou. Podle jejího výzkumu převažovali mezi muži plnoprávní měšťané (35,3 %), podruzi i obyvatelé (32,8 %) a mužskou populaci uzavíraly menší skupiny čeledi (14,4 %), tovaryšů (13,9 %), jakož i vrchnostenských úředníků (3,6 %). Pokud jde o ženy, na prvním místě stály podruhyně a obyvatelky (38,6 %), následovaly měšťanky (35,3 %) a čeledi (24,7 %). K vrchnostenským úředníkům bylo připočítáno 1,4 % žen. V dalších letech zvolna stoupal počet obyvatelstva a v roce 1713 bylo zjištěno 1521 duší. Skutečný počet byl i v tomto případě vyšší, protože do něho nebyly opět zahrnuty děti v předzporovědním věku.

Řemeslná výroba v Pardubicích nevybočovala z průměru, pracovala vesměs pro místní odbyt. Soupis poddaných podle víry eviduje 21 řezníků,

14 pekařů, 13 krejčích, 13 mlynářů a 10 tkalců, 9 ševců, 8 kovářů a další, početně slabší řemeslníky. Město bylo podle tereziánského katastru zařazeno do čtvrté třídy, protože nemělo pravidelné a výnosné týdenní trhy, ale významné výroční trhy zajištěné privilegii. Z pobělohorské doby připomeňme listinu Ferdinanda III. z 2. září 1638 a Josefa I. z 22. dubna 1710. Uvedený katastr eviduje v Pardubicích 115 řemeslníků a 5 obchodníků, kteří působili v 33 profesích. Z jednotlivých řemesel převládala potravinářská (20,8 %), oděvní (30 %) a textilní (14,2 %), z ostatních se blížily k deseti procentům jen obory zpracovávající dřevo a rostlinné suroviny (9,2 %). Početně byli tradičně nejsilnější řezníci a ševci (po 12), tkalci (10), pekaři (9) a krejčí (7). Pokud jde o jejich zdanění, nejvíce řemeslníků platilo od 3 zlatých a 15 krejcarů do 6 zlatých a 37 v krejcarů, jen patnáct z nich 9 zlatých a 52 v krejcarů. Celkový výnos města činil 6 604 zlatých a 33 krejcarů, takže v rámci Chrudimského kraje zaujímalo páté místo po Vysokém Mýtě, Chrudimi, Litomyšli a Poličce.

NA ZÁMKU A V PODZÁMČÍ

Správa panství

V první polovině 16. století ovlivňovala vnitřní vývoj rezidenčních Pardubic především pernštejnská vrchnost a plejáda jejích úředníků. Nejdůležitějším z nich byl zcela jistě *místodržící*, který zastupoval vrchnost v době její nepřítomnosti v Pardubicích. Vilém z Pernštejna jej v privilegiu z roku 1512 charakterizuje jako *úředníka, kterýž nyní místo naše drží neb potom by držel*. Tento úředník mohl být stálý nebo příležitostný, který vykonával vrchnostenskou pravomoc v omezeném rozsahu.

Hejtman spravoval panství a zajišťoval jeho prosperitu. Pernštejnové jej vybírali zpravidla z příslušníků nižší šlechty. Hejtmanova pravomoc postupem času vzrůstala. Ve zřízení o správě panství, které vydal Vojtěch z Pernštejna ve dvacátých letech, čteme: *Úředníkem tě ustanovuji zámku Pardubic, panství a statku pardubského a kunětickohorského [se vším] a všelijakým jich příslušenstvím k spravování, k opatrování a všechny lidi [pod]dané mé tajchž panství, i také důchody všelijaké mé těch panství tobě svěřuji, aby se v tom [ke] mně a k poddaným mým, jakž na dobrýho náleží, zachoval. Nejprve tomu aby na odpor stál, což by bylo proti Pánu Bobu všemohoucímu. Zřetelných ne[rádů] žádnému nepřetrpuj, zvlášť při služebnících mých i při čeledi, kteříž se koli teb[ou spr]avovati mají; též v městě, v městečkách i ve všech všudy hled, kde [můžeš] zlé rušiti a dobrému zbůru pomáhati. A pokudž by sám nestačil, to na mne vznášej. Vzhledem k tomu, že se v padesátých letech projevila naléhavá potřeba řešit neustále se zvyšující finanční nároky Pernštejnů, přistoupili k reformě správy panství a zřídili funkci *regenta*. Ten disponoval zcela mimořádnou výkonnou mocí, neboť *převzal pravomoci někdejších tří místodržících a zastupoval vrchnost v běžných záležitostech týkajících se správy dominií: spory mezi pernštejnskými poddanými a zvlášť jejich právní kauzy ve vztahu k osobám všech stavů, nepodléhajícím pernštejnské jurisdikci; dále mezní soudy, propouštění poddaných na jiná panství a podobně. Vzhledem k výrazné redukci teritoriálního rozsahu pernštejnského majetku v Čechách ve srovnání s dobou Jana z Pernštejna je koncentrace zmíněných pravomocí do rukou jedné osoby logická. Současně měl samostatně rozhodovat o ekonomice velkostatku a příslušel mu dohled nad finančními komorami Pernštejnů**

(Praha, Pardubice, Kladsko). Základním úkolem takové centralizace bylo přirozeně umořování dluhů, což formuloval Jaroslav z Pernštejna v dopise z 19. listopadu 1550 Petru Hamzovi ze Zábědovic. Uvítal jeho odvahu převzít funkci regenta a *všecky statky naše v království českém ležící k řízení a spravování do své a naší vůle na sebe přijíti a podle toho na to mysliti i k tomu skutečně se přičiniti, ty cesty obmejšlejíc, kudy byste naše dluby, které sou na mne a pány bratří mé po panu otci našem, dobré paměti připadly, s pomocí Boží z nás snýsti a nás těch dlužnejch těžkostí zbaviti, však abychom z důchodů těch statkův našich v království českém na outraty naše žádných sum nevyzdvihovali...* Nicméně Pernštejnové nemohli dodržet stanovené podmínky a *dlužné těžkosti* přibývaly. V čele českých panství již nestáli hejtmané, ale jejich posty zaujali *úředníci*.

S hejtmanem úzce spolupracoval *místohejtman*, avšak jeho post se neobsazoval pravidelně. Při několika revizích se doporučovalo, aby z úsporných důvodů došlo ke spojení s funkcí *purkrabího*, jenž pečoval o zámek, spravoval nemovitý majetek a zodpovídal za hospodaření, a to zejména v panských dvorech.

O rybníční hospodářství se staral *fíšmistr* s rybníčními písaři, který dohlížel na technický stav rybníků a jejich opravy, kvalitu vody, realizaci chovných zásad a výlovy. To byla nesporně významná funkce, protože příjmy z prodeje ryb tvořily polovinu výnosu celého panství. Z toho důvodu nepřekvapí výrok Vojtěcha z Pernštejna ve zřízení o správě panství z dvacátých let 16. století: *jest to také jeden z důchodův mých a já sobě na něm nemálo zakládám.*

Lesní správu řídili *fořtmistři* (lesmistři), kteří podléhali v období komorního panství nejvyššímu lovčímu. Dále se v tomto oboru uplatnili dvorní myslivci, polesní, nadlesní (vrchní fořti), lesní (fořti), hajní, myslivci (lesní pacholci, fořtknechti), revírníci, bažantníci, polní myslivci, oborníci. Poněvadž s funkcí nejnižších zaměstnanců souviselo zpravidla částečné osvobození od robot, měli být vybírání z chalupníků, aby se vrchnost nezbavovala potažní roboty. V lesním hospodářství zaujímala přední postavení myslivost a v jejím rámci požadavky císařské honitby. Těžba dřeva byla paradoxně až druhořadá. Lesní instrukce, jež vycházely z tradičního chápání lesa jako životního prostředí zvěře, proklamovaly většinou jen potřebu ochrany porostů před neúměrnou těžbou a vytváření podmínek pro jejich přirozenou obnovu. Přestože instrukce zdůrazňovaly nutnost spolupráce s hejtmanem panství, časem se dualismus prohluboval a v 18. století vyústil v relativně samostatný lesní úřad.